

Nooit meer thuis

Heimwee naar Breslau en Broumov

Nooit meer thuis

Heimwee naar Breslau en Broumov

Leo Heerkens

Colofongegevens

Copyright © 2021 L.W.N. (Leo) Heerkens

Omslagontwerp: Studio Vet Udenhout

Kaartjes en stamboom: Ad Heerkens

Uitgegeven in eigen beheer bij Mijnbestseller

2^e gewijzigde druk: 2022

ISBN: 9789403658223

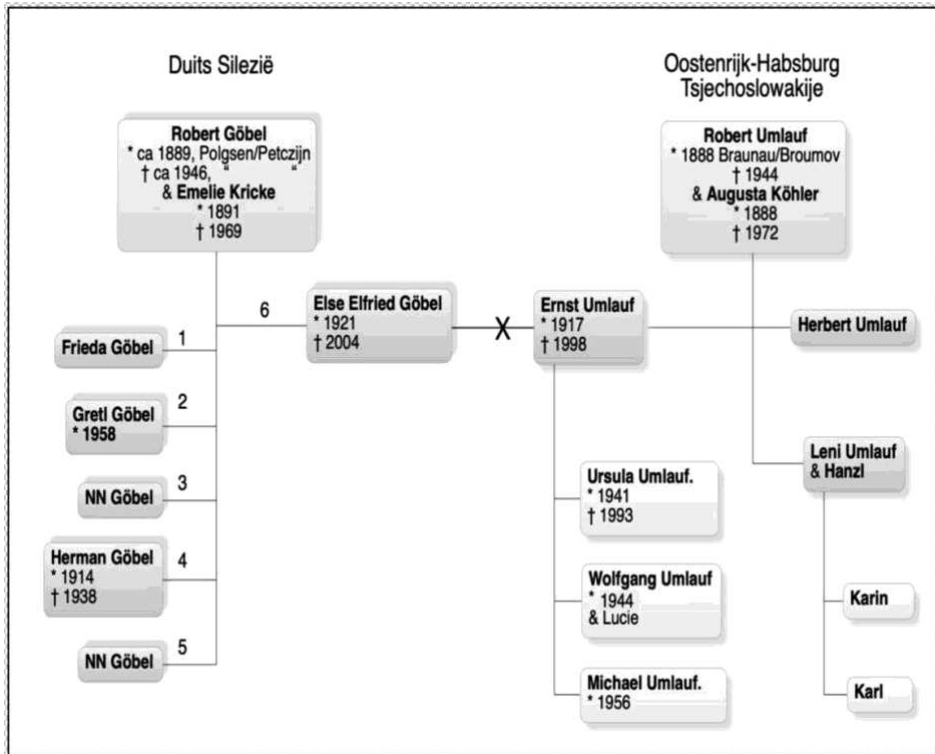
Opgedragen
aan

Wolfgang en Lucie Umlauf

Inhoud

1. Else Umlauf-Göbel op de vlucht 9
 2. De familie Göbel in Silezië 11
 3. Else Göbel als jonge vrouw 15
 4. Else en haar schoonfamilie Umlauf in Sudetenland 29
 5. Robert en Augusta Umlauf 33
 6. Ernst Umlauf groeit op in Broumov 53
 7. Onrust voor de families Umlauf en Göbel 61
 8. Ernst Umlauf in het Duitse leger 71
 9. Else vlucht naar haar schoonouders in Broumov 91
 10. Else in Broumov 105
 11. Vader van Else en zus Frieda in het oorlogsgebied Breslau 113
 12. Else als ongewenste burger in Broumov 125
 13. Deportaties 133
 14. De ouders van Else terug naar Polgsen 157
 15. Else wordt het land uitgezet 169
 16. De vlucht van Else met haar kinderen 175
 17. Else en haar man Ernst herenigd 183
 18. De ouders van Else opnieuw uit Silezië verdreven 187
 19. Else en Ernst eindelijk een ‘thuis’ 191
 20. Een levenslange worsteling met het verleden 203
 21. Een reis naar een gestigmatiseerd grensgebied 209
- Slot 221
- Geraadpleegde literatuur 225
- Foto- en illustratieverantwoording 228
- Bijlagen 229
1. Genoemde personen 229
 2. Kaartje: ‘Das Braunauer Ländchen in Ostböhmen in den Sudeten’ 231
 3. De verbanning van de kloosterlingen in Broumov 233
 4. Namen met historisch een Tsjechische, Poolse of Duitse benaming 238
- Dankwoord 239

Stamboom familie Umlauf-Göbel

1. Else Umlauf-Göbel op de vlucht

Het is bitterkoud en een ijzige wind trekt diepe rimpels over de besneeuwde Oder. Vanmorgen is ze vroeg opgestaan. Ze pakt de ronde broden in, die ze gisteren nog gebakken heeft, in een oude krant. Ze heeft haar vierjarig dochtertje Ursula goed aangekleed en de pasgeboren Wolfgang onder een dik dekbedje in de kindervan gelegd. Else Umlauf-Göbel kan het zich nog goed herinneren.

Het is 21 januari 1945. Haar dorp vlakbij Breslau ligt in de frontlinie. De hele nacht heeft ze het gedonder van het oprukkende Russische leger gehoord. Ze heeft lang gewacht om te vluchten, maar nu zijn de Russen wel erg dichtbij. Ze heeft vreselijke verhalen gehoord van plunderende Russische soldaten, manschappen die wraak nemen op de jarenlange misdaden van het Duitse leger. Ze heeft lang getreuzeld, ze is echt een twijfelaar: uitstellen en maar uitstellen. Haar man, Ernst, is veel meer van het doorpakken, maar hij is al een paar jaar bij het Duitse leger en ze moet nu zelf knopen doorhakken. Ze staat er al jaren alleen voor. Dit is de moeilijkste beslissing in haar leven: haar huisje waar ze na hun trouwen zijn komen wonen en dat ze zo gezellig heeft ingericht, moet ze achterlaten. Wat een heerlijke tijd heeft ze hier gehad, eerst even met Ernst alleen en daarna ook met hun twee kinderen. Ze is trots op de kinderkamer, die ze helemaal alleen heeft moeten inrichten. Ze vindt het nu verschrikkelijk om al haar bezittingen vaarwel te moeten zeggen. Wanneer zal ze weer terug kunnen komen? Er is voor het gezinnetje geen andere mogelijkheid meer dan te vluchten, samen met haar moeder Emilie. Haar vader, Robert Göbel, blijft samen met haar nog thuiswonende zus Frieda achter in het ouderlijk huis. Ze willen het huis niet onbeheerd achterlaten. Ze hebben de hoop dat hun dorp niet geplunderd zal worden en dat de oorlog gauw afgelopen zal zijn. Haar vader wil ook op het huisje van zijn dochter Else passen.

In alle vroegte is ze met haar kinderen en haar moeder naar de oever van de Oder gelopen. Overal ziet ze dorpsgenoten strompelen door de sneeuw, kindervanens en handkarretjes duwend. Allen vluchtend en ploeterend door een dikke sneeuwlaag in een ijzige wind, richting de grens met Tsjechië of dieper Duitsland in. Duizenden mensen die de komst van de Russen niet af durven wachten. Treinen vanaf het station in het Duitse Breslau rijden al niet meer. Waar moeten ze naartoe? De meeste mensen weten het niet en lopen maar mee met de stroom vluchtelingen. Else en haar familie hebben deze onzekerheid gelukkig niet, want zij kunnen onderdak krijgen bij de moeder van Ernst Umlauf. De schoonmoeder van Else woont net over de grens in het Tsjechische Broumov. De gastvrije Augusta Umlauf heeft geschreven dat ze welkom zijn. Ze is nog niet zo lang geleden weduwe geworden nadat haar man verongelukt is.

Else en Emilie praten niet zoveel onderweg. Else lijkt wel wat op haar moeder. Ze zijn harde werkers, vriendelijk en erg zorgzaam, maar wel wat op zichzelf. Ze willen altijd helpen, maar zelf hulp ontvangen, daar hebben ze moeite mee.

Ze horen in de verte een zwaar geluid. Iedereen vlucht onder de karren of zoekt beschutting in een greppel. Else schuift de kinderwagen dicht tegen een kar en vlucht met de kleine Wolfgang onder een boerenkar. Oma ligt met Ursula in een greppel en slaat haar armen beschermend om het kind. Doodsbang houden ze hun adem in. Het meisje drukt haar knuffel nog steviger tegen zich aan. Een gevechtsvliegtuig scheert laag over en schiet op de stoet. Het vliegtuig zwenkt en opnieuw volgt er mitrailleurvuur. Dan blijft het stil, akelig stil, totdat een hartverscheurende schreeuw door de ijskoude lucht klinkt. Een man knielt naast zijn hevige bloedende vrouw. Machteloos kijken de omstanders toe. De grond is te hard om haar te begraven. Er is geen tijd, de stoet moet verder. Ze trekken langs brandende huizen en ingestorte daken. Om de Russen tegen te houden heeft het Duitse leger een brug opgeblazen. De mensenmenigte zoekt een nieuwe weg, ver weg van het oorlogsgeweld.

Else en haar moeder mengen zich zwijgend tussen de lange, treurig voortslepende mensenmassa. De boerenkarren, volgestouwd met kleding en huisraad, laten diepe sporen na. Else probeert met haar kinderwagen, met daarin haar baby het spoor van de kar vlak voor haar te volgen. Haar moeder draagt Ursula op de arm. Ze horen een man roepen en de kar die vlak voor hen rijdt stopt. De koetsier heeft de vrouw met het kleine kind op de arm zien ploeteren door de sneeuw. Hij gebaart dat Emilie en Ursula op de overvolle kar mogen. Er is gemopper, maar ieder schuift toch nog wat verder op. Tussen koffers, ketels, pannen en beddengoed vinden ze een plaatsje. Ze zwaaien naar Else, het is geen uitbundige groet. Angst staat te lezen op de gezichten. Ursula trekt met haar lipje wanneer ze haar moeder ziet lopen. Stijf drukt ze haar lievelingspop tegen haar borst. Voor moeder en de afgeladen kinderwagen is geen plaats. Ze duwt bibberend van de kou de stroef lopende kinderwagen met de kleine wieltjes verder. Soms duiken opnieuw vliegtuigen gevaarlijk over de mensenslang. Else kijkt medelijdend naar de baby. De vier maanden oude Wolfgang slaapt rustig verder.

2. De familie Göbel in Silezië

Robert en Emilie

Wat vindt hij het prachtig om langs de oevers van de Oder te wandelen en te turen naar de schepen die stroomafwaarts richting Berlijn varen. Robert Göbel is metselaar en dat betekent dat hij in de wintermaanden vaak werkeloos thuis zit. Vandaag gaat hij rustig aan de waterkant zitten en laat het koude water over zijn voeten stromen. Een moment alleen met zijn eigen gedachten. Hoeveel generaties voor hem hebben hun koeien langs de vlakke oevers van de Oder laten grazen? Een frisse wind glijdt langs zijn wang. Voor veel Sileziërs is deze rivier het symbool van het thuisgevoel. Dichters hebben de Oder bezongen, ook al was deze machtige rivier niet altijd te vertrouwen door de vele overstromingen vanwege de wisselende waterstand. Het is 1914 en Robert heeft een oproep gekregen voor militaire dienst. Wat is hij geschrokken. Hij zal zijn geliefde Emilie en zijn kinderen achter moeten laten en voor lange tijd moeten missen. De oorlog gooit roet in het eten. Robert komt aan de waterkant tot rust en kan hier alles beter op een rijtje krijgen. Ze zijn een paar jaar getrouwd. Ze hebben het nog steeds mooi samen met de kinderen. Hij denkt zo graag terug aan de eerste tijd met Emilie. Het viel hem toen op dat de dochter van zijn baas vaak in de werkplaats kwam wanneer hij nieuw materiaal ophaalde. Ja, die Emilie Kricke had een oogje op hem, hij zag het aan haar verlegen glimlachje. Emilie was geen prater, soms zelfs wat dromerig. Wat had ze mooie haren en schitterende, heldere ogen. Ze was helemaal prachtig en het leek hem een degelijke vrouw. Emilie hoefde niet lang na te denken toen hij haar ten huwelijk vroeg. Robert was een sterke kerel, bruin gebrand door het vele buiten werken. Ze hadden geen lange verkeringstijd gehad, maar wel een ontspannen tijd. Het was een mooie trouwdag geweest en bijna het hele dorp was getuige geweest van hun huwelijk. Hij moet aan de geboorte van Frieda denken, zijn meisje. Wat was dat een onvergetelijk moment, de geboorte van het eerste kind. Maar lang wil Robert Göbel hier niet zitten dromen, er moet nog veel geregeld worden voordat hij naar het front vertrekt. Er zal door zijn vrouw hard gewerkt moeten worden om de eindjes aan elkaar te knopen. Zijn vrouw zal moeten helpen bij de boer, naast haar eigen drukke huishouden. Hopelijk hebben ze daarmee genoeg eten voor de kinderen. Robert maakt zich wel zorgen om haar, want Emilie is opnieuw in verwachting. In het jaar dat vader Robert in dienst moet, wordt opnieuw een kind verwacht. Stiekem hoopt hij op een jongetje, omdat ze al twee meisjes hebben.

Emilie Kricke werd aan het eind van de 19^e eeuw geboren in een streek met verschillende talen: een mix van de Poolse, de Duitse en de Tsjechische taal. Het dorpje Polgsen ligt niet ver van Breslau, de vroegere hoofdstad van geheel Silezië. Breslau en de naaste omgeving was voor 95% Duitstalig. De verre voorouders van Emilie hebben waarschijnlijk al vanaf de 12^e eeuw in Silezië gewoond. Dat is al zevenhonderd jaar. Veel families komen oorspronkelijk uit Thüringen en Saksen. Families bleven steeds de Duitse taal spreken en de eigen cultuur houden. De familie van Robert Göbel komt uit Blankenheim, een klein stadje in Noordrijn-Westfalen. Hoe zijn familie in Silezië is gekomen, weten we niet. Robert is waarschijnlijk in Polgsen geboren.

Pelczyn/ Polgsen

Het rustige, vreedzame leventje van het gemêleerde gezelschap in het dorpje onder Breslau wordt wreed onderbroken door de Eerste Wereldoorlog. Alle grootmachten van de wereld zijn bij deze oorlog betrokken. De reservisten en de jongemannen moeten naar het front. Ook vader Robert Göbel moet als man van 25 jaar naar het front. Wat was Emilie geschrokken toen ze de oproep voor het leger openmaakte. Robert leek heel nuchter, maar deed alsof om zijn vrouw niet overstuur te maken. Het was een emotioneel ontbijt samen aan de hoge tafel. De onschuldige kinderen speelden nietsvermoedend op de grond. Trillend dronk Emilie haar koffie. Het zou een moeilijke tijd voor de jonge moeder worden. Haar man troost haar met de zekerheid dat de oorlog maar kort zal duren. Dat is de algemene gedachte. De deelnemers aan de oorlog zijn aanvankelijk enthousiast en zijn van mening dat ze binnen een paar maanden de Serven een kopje kleiner hebben gemaakt. Maar deze oorlog duurt langer en verandert in een vierjarige slachtpartij en een loopgravenoorlog. We weten niet waar Robert gevochten heeft, hoeveel kameraden hij heeft verloren en hoeveel leed en ontberingen hij zelf meegemaakt heeft. Dat heeft hij nooit verteld. Het kan niet anders dan dat de oorlogservaringen hem voor de rest van zijn leven hebben getekend. Nooit heeft

hij over de artilleriebeschietingen verteld. De familie kreeg wel vanuit het front enkele ansichtkaarten van hem, maar hij vermeldde alleen goede en oppervlakkige berichten. Emilie is blij wanneer ze weer een kaart krijgt. Voor moeder Göbel is het een tijd van alles aanpakken om het gezin draaiende te houden. Soms zit de vrouw een beetje te dromen, ze heeft nu niet zoveel contact. Gelukkig springen haar ouders bij.

Emilie is blij dat haar man in 1918 heelhuids thuiskomt. De kinderen Frieda, Gretl en kleine Hermann dansen blij door het eenvoudig kamertje. Het wordt een zware tijd direct na de oorlog voor het gezin Göbel. Het is druk voor Emilie en ze voelt zich verantwoordelijk voor het gezin. Ze is ook bang voor de toekomst. Wat een verdriet heeft ze gezien in het dorp. Massa's burgers hebben huis en haard verloren door al het oorlogsgeweld. De weinige industrie is een rokende puinhoop geworden. Zes miljoen vierkante kilometer bos is gekapt, boerderijen vernield en vele landbouwgronden liggen braak. Een derde van de veestapel is gedood. En daar komt ook nog de Spaanse griep overheen met miljoenen doden. Maar het ergste voor Robert en Emilie is de onzekerheid of Silezië Pools zal worden of Duits zal blijven. De ogenschijnlijke onbeduidende familiegeschiedenis van Robert en Emilie Göbel speelt zich af in het midden van Europa op het knooppunt tussen drie enorme keizerrijken. De drie grote rijken zijn na de Eerste Wereldoorlog ten onder gegaan. Drie machtige mannen verdwenen van het wereldtoneel: de vertrouwde keizer Franz Jozef van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie, keizer Wilhelm van het Duitse Rijk en Nicolaas II van het Russische tsarenrijk.

Eeuwenlang is met Silezië geschoven. Tot de 12^e eeuw regeert hier een Pools vorstenhuis. Daarna valt Silezië onder de Duitse vorsten. Het vrijwel lege gebied wordt dan bevolkt met Duitse kolonisten, veelal boeren. In de 14^e eeuw komt het gebied bij Bohemen, daarna bij de Habsburgers. In 1742 betreft de Pruisische Frederik II het bij Duitsland en na 1870 onder het Duitse keizerrijk. Wat een wisselend en onzeker leven voor de boeren en de burgers. Dit bleef zo tot de Eerste Wereldoorlog. Silezië, als speelbal in de geschiedenis van machthebbers. Het is te begrijpen dat in dit roerige gebied door de vele wisselingen allerlei volken door elkaar kwamen wonen: Polen, Duitsers, Joden en Tsjechen. Polen hoopt na de oorlog in 1918 weer een zelfstandige staat te kunnen worden. Duitsland en Oostenrijk zien het wel zitten dat er een soort bufferstaat komt tussen Rusland. Opper-Silezië wordt aan Polen toegekend, Neder-Silezië daarentegen, waar de familie Göbel woont, blijft bij Duitsland. Hier liggen de steden Breslau (Wrocław), Świdnica en Walbrzych. De bevolking is hier vrijwel geheel Duitstalig en de Polen worden in het Duitse rijk min of meer als een nationale minderheid geduld. De hoofdstad Breslau is een bijzondere stad, van Boheems en Habsburgs, van Pruisisch, Duits naar Pools. De stad is in de hele geschiedenis een felbegeerde en strategisch gelegen stad geweest. Uiteindelijk wordt Breslau in

1945 door de Russen veroverd. Polen blijft tot 1990 onder invloed van de Sovjet-Unie. Breslau krijgt de Poolse naam Wrocław.

*1)

3. Else Göbel als jonge vrouw

Else Elfried Göbel, het zesde kind van Robert en Emilie, wordt enkele jaren na de oorlog geboren, in 1921. Else groeit op in het dorpje Polgsen, samen met haar oudere zussen en broer. De eerste jaren na de oorlog zijn mooi voor het gezinnetje in het rustige dorpje. De kleine Else wordt op handen gedragen, vooral door haar zusjes Frieda en Gretl en broer Hermann. Het is een blij kind met vlechtjes en een witte strik in het haar. Ze scheelt zeven jaar met haar broertje, maar hij is dol op zijn kleine zusje. Ze kunnen heerlijk spelen met elkaar in het vredige dorp. Else is een rustig kind en zeker geen prater, maar ze ziet en hoort alles. Bij het spelen merk je dat ze creatief is. Steeds opnieuw vindt ze nieuwe spelletjes uit. Lekker ballen in het weiland, hutten bouwen in de bosjes.

Het dorp krijgt weinig mee van de grote, ingrijpende veranderingen in de politieke verhoudingen. Het grote gezin Göbel is te druk met leven om zich veel met politiek bezig te houden. Voor de Duitssprekende Robert en Emilie is er na 1918 niet veel veranderd, want Neder-Silezië is bij Duitsland gebleven. Vader en moeder Göbel zullen zeker wel eens de wenkbrauwen hebben gefronst, wanneer ze horen wat daar allemaal in de grote stad Breslau gebeurt.

Die stad is in korte tijd een industriestad van een half miljoen mensen geworden, de derde stad van de Duitse Weimarrepubliek. Emilie koopt kleren voor de kinderen, maar ze kent de stad niet meer terug. Er zijn veel winkeltjes bijgekomen. Het aantal bedrijven is sterk uitgebreid en het aantal werkelozen is enorm gegroeid. Het betekent dat er op sociaal gebied ingrijpende veranderingen moeten komen. De armoede onder de bevolking wordt steeds groter en geeft veel onrust. Meer dan de helft van de bewoners wordt door de armenkassen ondersteund. De armoede en de grote werkeloosheid zijn een goede voedingsbodem voor het opkomend nationaalsocialisme. Na de oorlog hebben de sociaaldemocraten in het gemeentebestuur van de stad nog wel een meerderheid, maar in korte tijd verliest deze partij het overwicht. In 1933 stemt meer dan 50% op de NSDAP, de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij van Hitler. Het is politiek een roerige periode voor de stad en haar omgeving. Ook in het dorp van de familie Göbel hebben veel inwoners hun vertrouwde stemgedrag veranderd en stemmen op deze nieuwe, veelbelovende partij van Hitler. Ze hebben hoge verwachtingen van deze regeringspartij die immers verkondigt voor het gewone volk te zijn. Geleidelijk wordt Silezië en vooral de stad Breslau met zoveel werkelozen en mensen onder de armoedegrens, een bolwerk van de nazi's. Robert begrijpt best dat zoveel mensen achter deze arbeiderspartij gaan staan. Hitler heeft het goed

voor met de gewone man, vooral omdat hij de werkeloosheid flink wil aanpakken. Wat de familie niet begrijpt is dat de partij de Joden haat.

Else Göbel is twaalf jaar en nu haar onbezorgde kindertijd voorbij is, begint ze meer mee te krijgen van de groeiende spanningen. Haar ouders vermijden elke gesprek over de vragen die Else in haar onschuld stelt. Iedereen in het dorp voelt wel dat de contacten en de tegenstellingen tussen de partijen problematischer worden. Over politiek praten wordt lastig, vooral wanneer Hitler in 1933 de volledige macht krijgt en op een sluwe, maar democratische wijze gekozen is tot Rijkskanselier. In zeer korte tijd verandert hij de Duitse republiek in een totalitaire dictatuur en dat betekent ook voor Neder-Silezië dat het nationaalsocialisme van Hitlers partij de macht volledig in handen krijgt.

De spanning in het dorp tussen de bewoners met verschillend stemgedrag wordt met de dag merkbaar en vooral in het dorpscafé zijn er soms verhitte discussies. Het beste is, zegt Robert, om je afzijdig te houden bij de hoog-oplopende ruzies en geen uitgesproken mening te uiten. Else heeft weinig tijd en is nog te jong om lang over politiek te discussiëren. Wanneer ze uit school komt, moet ze aan het werk om wat bij te verdienen. Zo gaat het ook met haar oudere zusjes Frieda en Gretl en broer Hermann: hard werken en een beetje geld inbrengen voor het grote gezin en geen tijd verliezen aan politieke kwesties.

Else is een introvert, zorgzaam en eerlijk jong meisje. Iedereen kijkt meestal eerst geboeid naar haar glanzend, donker golvende haar. Ze heeft een mooi gevormd fris en rond gezicht dat een en al vriendelijkheid uitstraalt. Soms is ze een beetje ongedurig en heeft ze allerlei plannen, maar steeds twijfelt ze, waarschijnlijk door haar onzekere karakter. Ze houdt zich het liefst wat op de achtergrond, maar pikt wel alles op. Het lijkt alsof ze een antenne heeft voor verborgen boodschappen van de mensen om haar heen. Het is een plichtsgetrouwe jonge vrouw, die overal aan het werk kan. Ze had graag verder willen leren, maar dat was voor meisjes niet normaal. Wanneer ze dertien is krijgt ze werk bij een grote zuivelfabriek. Het werk valt dit jonge meisje tegen. Het zijn lange werkdagen voor haar, want ze werkt van 's morgens zes tot 's avonds negen uur. Na enkele maanden wordt ze erg ziek en brengt de directeur haar naar de dokter. De arts is woedend en begrijpt niet hoe hij zo'n jong meisje in dienst kon nemen. Het lijkt de directeur van de melkfabriek beter om haar ontslag te geven. Dat vinden ze thuis niet zo mooi, want in het grote gezin moet ieder 'zijn eigen brood' verdienen. Else heeft even mogen rusten, maar gaat daarna zo gauw mogelijk een boer helpen op het land. Van het extra gespaarde geld koopt ze een fiets voor vijftig rijksmark, zodat ze verder van huis een baantje kan zoeken. In april 1936, ze is dan nog maar 15 jaar, krijgt ze voor een jaar een baantje als leerling-kok in Siebischau, een dorpje vlakbij Breslau. Ze treft het: ze leert hier in een gezellige en ontspannen sfeer lekkere Silezische gerechten maken. Vooral 'Silezische hemel', rundvlees in een saus van gedroogde vruchten, vindt ze heerlijk om te bereiden. Het is echt een

hemels gerecht. Ze krijgt geen loon, want dit werk is tegen kost en inwoning. Het voordeel is dat er thuis een mond minder is aan tafel. Het is erg wennen om niet elke avond thuis te komen en gezellig met haar familie om de tafel te zitten. Eens in de veertien dagen heeft ze een vrije dag. Dan gaat ze vaak naar haar oudste zus Frieda en zwager Walter in Breslau. Ze vindt het gezellig om met haar zus te winkelen. Ze blijft zo lang mogelijk bij Frieda en Walter en neemt de laatste tram tegen middernacht naar Siebischau. Dan moet ze in de donkere nacht nog zeven kilometer lopen.

Na haar opleiding tot kokkin gaat ze een half jaar als kamermeisje werken. Daarmee verdient ze maar een schijntje. Wat is haar moeder blij wanneer ze weer thuis komt wonen. Haar vader zorgt dat ze een baantje krijgt als kokkin bij notaris-advocaat Wahl in het naburige dorp Wohlau. De vrouw van de notaris heeft borstkanker en zal waarschijnlijk niet lang meer leven. Ze is pas 55 jaar en heeft nog twee jonge kinderen. Het gezin heeft pas een zoon van twaalf jaar verloren door een vechtpartij op weg naar school. Wat een verdriet heeft deze vrouw! Ze was een bekende operazangeres, maar nu klinkt er weinig muziek meer in het gezin. Om haar en haar man wat te verlichten hebben ze extra personeel in dienst genomen. Else is aangenomen om voor de maaltijden te zorgen. De nette, maar soms dromerige en verlegen meid wordt door het notarisgezin gewaardeerd om haar bescheiden opstelling. Ze leert de levensstijl kennen van de rijke burgers. Ze is aanvankelijk afstandelijk, maar dat komt door haar verlegenheid. De notarisfamilie is erg te spreken over haar voortreffelijke manier van koken. Zelfs de kieskeurige dochter vindt haar eten lekker en prijst de kookkunst van de dienstmeid na elke maaltijd. Else vindt het heerlijk om door het dorp te lopen, want ze mag zelf de boodschappen doen. Ze heeft heel wat speciale Silezische gerechten leren koken tijdens haar opleiding tot kok. Natuurlijk staat ‘Silezische hemel’ vaak op het menu, naast noedels, rodekoolsalade of een pittige aardappelsalade. Ze heeft hier een heerlijke tijd, vooral door de notarisvrouw. Die waardeert haar en dat geeft het jonge meisje meer zelfvertrouwen. De notarisvrouw praat nooit over haar ziekte en heeft oprechte belangstelling voor Else. Vaak komt ze even naar de keuken om met haar een praatje te maken. Else vindt dit baantje vooral prachtig omdat ze na het avondeten, wanneer alles opgeruimd is en de keuken schoon is, weer gezellig bij haar ouders om de tafel kan zitten. Ze moet de slaapkamer wel delen met haar zusje, maar kan toch een hoekje inrichten met haar eigen spulletjes.

Na een jaar wil deze jonge vrouw meer uitdaging en iets van de wereld zien. Het duurt dan ook niet lang of ze heeft zich vrijwillig aangemeld bij de Rijksarbeidsdienst. Dat is een heel andere wereld dan het vertrouwde en besloten notarisgezin. Je vraagt je af: waarom wil de plichtsgetrouwe Else haar mooie baantje bij de notarisfamilie opgegeven en in overheidsdienst gaan? Het was in die tijd helemaal niet vreemd om bij de Rijksarbeidsdienst te gaan werken. Deze dienst verplichtte vanaf 1935 alle jongeren tussen de achttien en vijfentwintig jaar om een halfjaar nuttig werk te verrichten voor de Staat, met de gedachte: ‘Arbeit

für dein Volk adelt dich selbst'. Toen er ook een afdeling kwam voor jonge vrouwen, 'Reichsarbeitsdienst der weiblichen Jugend', de RAD/wJ, heeft ook Else, net als haar vriendinnen, zich enthousiast aangemeld. Ze heeft eerst wel getwijfeld. Dat paste echt bij haar, beslissingen op de lange baan te schuiven en om niet te luisteren naar haar eigen behoefte. Maar al haar vriendinnen deden het en ze vond het ook wel uitdagend en avontuurlijk. Het was spannend voor jonge mensen, want je kon overal ingezet worden.

De Rijksarbeitsdienst was een soort paramilitaire dienst, met andere woorden het was 'een georganiseerd verrichten van werk' in plaats van de dienstplicht. Aanvankelijk was deze bedoeld om de werkloosheid terug te dringen. Eerst waren het alleen jongens die te werk werden gesteld bij boeren, bij de aanleg van wegen of in ziekenhuizen en later vooral in de wapenindustrie. Dat laatste was in de periode dat Hitler zijn oorlogen aan het voorbereiden was. De Rijksarbeitsdienst was aanvankelijk een vorm van werkverschaffing die vanuit de regering geregeld werd.

Hitler sprak vanuit het raam van het hotel, wat eerst gedeeltelijk ook een warenhuis was. Bij zijn latere bezoeken was er een balkon gebouwd van waarop de kanselier de juichende bevolking toesprak. Hij logeerde in suite 113, de kamer die het dichtst bij de receptie was. *2)

Else in Rijksarbeidsdienst

Na haar aanmelding is het afwachten waar ze tewerk wordt gesteld. Eerst is Else een beetje jaloers op haar vriendinnen, vooral op haar klasgenoten die tramconducteur mogen worden in het mijnstadje Waldenburg (Wałbrzych). Helemaal naar een stad, dat lijkt onze jonge dame ook interessant, maar ze hoort al gauw minder enthousiaste verhalen: dat het leven in die grote, vieze stad erg tegenvalt. Het betekent acht dagen achter elkaar, tien uur lang een dagdienst draaien, dan één dag vrij krijgen om vervolgens de nachtdienst in te gaan die nog langer is: van één uur 's middags tot twee uur 's nachts. Else hoort van haar vriendinnen dat ze niet van de vrije tijd kunnen genieten. Ze vallen doodmoe op hun strozak in slaap in een hal met tientallen stapelbedden en ze hebben nergens tijd voor.

Zullen haar klasgenoten geweten hebben dat vlakbij Wałbrzych een groot concentratiekamp ligt, Groß Rosen? Hier zitten vooral Hongaarse en Poolse Joden gevangen, maar ook niet-Joden en homoseksuelen. Van dit laatste woord heeft Else nog nooit gehoord. Er wordt gefluisterd dat al deze gevangenen ingezet worden om in het grootste geheim te werken aan een enorme bunker van het Derde Rijk. Later horen we dat 'Operatie Riese' (Reus) de codenaam was voor dit grootschalige en geheime bouwproject dat zou moeten leiden tot een onderaards hoofdkwartier voor de Führer met vele tunnels en ondergrondse ruimtes. Dit gebied zag Hitler niet direct als een doelwit voor de geallieerden, het lag te ver van Engeland. Maar voordat Hitler hier zijn intrek heeft kunnen nemen, stond het Rode Leger in 1944 al in Silezië.

Het is voor Else duidelijk: haar vriendinnen hebben het niet getroffen. Maar ook Else heeft weinig geluk: ze wordt tijdens haar arbeidsdienst bij een boer ondergebracht. Else, de harde, plichtsgetrouwe arbeider, werkt op het land. De vrouw met een sterke wil, gekleed in een blauwe jurk met een rode hoofddoek met een paar stevige schoenen met spijkers in de zolen. Ze heeft een broche op met twee korenaren, een omhooggerichte schop en een hakenkruis met 'Arbeit adelt'. Zo is ze met haar uniform herkenbaar voor haar leidsters. Er heerst een militaire discipline: om vier uur opstaan en appel bij de Führerinnen, waarna het werk verdeeld wordt. Dan aan de slag bij de boer die Else elke morgen toegewezen krijgt. Het is elke keer weer een verrassing op welke boerderij ze een plaats krijgt. Het zijn vaak oudere boeren waarvan de zonen in het leger zitten. Deze boeren zijn natuurlijk blij met een jonge kracht. Het is zwaar en ongewoon werk voor Else. Na acht uur werken, gaat ze met de vrouwen weer terug naar het kamp om wat te eten. Het eenvoudige en eentonige eten is gauw weggewerkt. Hadden ze haar maar een plaatsje in de keuken gegeven! Tijd voor ontspanning is er niet. Ze zijn trouwens te uitgeput na het zware werk en binnen de kortste keren is het doodstil op de slaapzaal. Else moet vaak aan thuis denken. Van

gezellig kletsen onder elkaar als vrouwen is geen sprake: iedereen is doodmoe in slaap gevallen. En elke dag is het weer hetzelfde liedje. Het is een harde tijd met dit Pruisisch regime voor de nog jeugdige Else en ze krijgt spijt dat ze zich aangemeld heeft. Vaak denkt ze aan haar tijd bij de notarisfamilie.

Op haar nieuwe werk wordt openlijk over politiek gepraat en dat is Else niet gewend. In deze omgeving merkt ze voor het eerst dat er positief over Adolf Hitler wordt gepraat. Eén van de meiden had hem in Breslau gezien, hij logeerde in het deftigste hotel, hotel Monopoly, tegenover de Opera. Ze had hem gehoord toen hij vanaf het balkon de menigte toesprak. Wat kan die man vol vuur praten. Else weet niet wat zij ervan moet denken. Van nature wantrouwt ze autoriteiten. Ze hoort dat Hitler met een overtuigend groot aantal stemmen rijkskanselier is geworden. Ze gelooft best dat hij zoveel mensen aanspreekt, ze heeft hem ook een keer gehoord op de radio. Ze vindt dat hij voor een regeringsleider een krakende stem heeft, of lag dat aan de radio? Hij sprak toen over een Groot Duitsland, maar ze vraagt zich af waarom hij zo tegen de Joden tekeergaat. Ze kent enkele joodse mensen in het dorp. Het zijn mensen die er juist erg op gesteld zijn om op een prettige manier met iedereen samen te werken. Ze zijn altijd erg actief in het dorp en helpen mee wanneer er iets georganiseerd moet worden.

Vriendinnen bij Reichsarbeitsdienst der weiblichen Jugend, RAD/wJ. *3)

Tot zover is het leven van het Duitse meisje Else Göbel een vrij normaal leven in Silezië, ook al hangt er een dreiging van oorlog in de lucht. Het rustige dorpsleven duurt niet lang. Vooral de gelovige moeder van Else, Emilie, begint het als eerste te merken in de kerk. Ook hier sijpelen de verwarrende ideeën van Hitler binnen. In de jeugdjaren van Else is 70% van de bevolking in Silezië luthers-protestants en de rest van de dorpingen katholiek. De familie Göbel is jarenlang vrij geweest om haar lutherse geloof te belijden. Ook Else is gewoontegetrouw in deze protestantse traditie opgevoed, maar sinds Hitler de macht kreeg in het land is er

op godsdienstig gebied wel wat aan het veranderen. Het kerkbezoek wordt steeds moeilijker gemaakt voor haar moeder. De mensen begrijpen niet waarom Hitler in 1933 een 'Pact met de Duivel' heeft gesloten: Hitler belooft alle kerkelijke instellingen, waaronder ook scholen, ongemoeid te laten in ruil voor politieke neutraliteit van de kerk. De bevolking gaat echter steeds meer inzien dat afspraken met Hitler geen betekenis hebben. Het geloof wordt door de regering gezien als een belemmering voor de Duitse eenheid. Toen Hitler aan de macht kwam werd de joodse religie vervolgd: joodse dokters, winkeliers en advocaten werden geboycot. Joden mochten geen hoge functies hebben. De rassenwetten van Neurenberg werden goedgekeurd, waardoor Joden allerlei burgerrechten verloren. Ze kregen een grote 'J' in hun paspoort. De Joodse gemeenschap in Breslau wordt hard getroffen. Het is een harde slag, want ze staat bekend in de stad als een groep die sociaal en maatschappelijk veel betekent voor de omgeving. Het is een inhumane besluit voor Joodse kinderen dat ze niet meer naar een gewone school mogen. Maar ook andere godsdiensten worden aangepakt. Else en haar ouders schrikken: het kerkelijk huwelijk wordt voor de wet niet meer als volwaardig erkend en kloosterorden worden opgeheven. Robert hoort van zijn broer dat op de school van zijn kinderen de christelijke lesstof verwijderd is en vervangen wordt door de Germaanse mythologie. Wie toch godsdienstles geeft wordt gezien als politiek onbetrouwbaar. De scholen komen 'vrijwillig' in handen van de nationaalsocialistische Volkswohlfahrt (NSV), een welzijnsinstelling van het Derde Rijk. Deze instelling neemt de jeugdzorg en het gehele gezondheidswezen van de vroegere staats- en particuliere instellingen over. Alle Duitsers worden min of meer gedwongen lid van de NSV te worden.

De invloed van Hitler op het gezin Göbel

In het gezin Göbel is veel gediscussieerd over de vraag op welke partij er gestemd moet worden. Na de Eerste Wereldoorlog, ten tijde van de Duitse Weimar republiek, hebben de sociaaldemocraten in de gemeentebesturen van Silezië nog lang de meerderheid kunnen behouden. Daar komt verandering in wanneer de partij van Hitler, de NSDAP, de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij, in de verkiezingen van 1933 met 52% een meerderheid krijgt. Dit is het begin van de nationaalsocialistische tijd in Breslau en zal twaalf jaar later erg tragisch aflopen voor de stad. De invloed van Hitler zal het hele verdere leven van Else en haar familie totaal veranderen. Daardoor zijn ze niet meer welkom in hun eigen dorp.

Hitler heeft het overmoedige plan om een Groot Duitsland te stichten. Het voorstel van de regering is om eerst alle Duitstaligen die in het 'buitenland' wonen te laten verhuizen naar het bestaande Duitsland, maar dat is voor Hitler geen optie. Hij vindt het beter om gebieden met veel Duitssprekenden te annexeren, zodat alle Duitsers uiteindelijk in een nieuwe, grote Duitse Staat

zullen wonen. Hitler wil 'Lebensraum' voor zijn volk creëren en dat zal tot een wereldoorlog leiden. Voor de Führer betekent dit een verschuiving van de Duitse grenzen om daarmee Duitsland groter te maken. Hij is nog maar net aan de macht of hij vordert het verloren Saarland van Frankrijk. In 1938 volgt de 'Anschluss' van Oostenrijk. Later in het jaar verovert hij het Duitssprekende Sudetenland van Tsjechoslowakije. (Sudeten-Duitsers worden de Duitstaligen genoemd die in de grensstreek grenzend aan Duitsland woonden. De naam is afgeleid van het gebergte tussen deze twee landen.) Hitlers expansiedrift is dan door niemand meer te stuiten. Hij heeft de internationale gemeenschap duidelijk gemaakt dat de Sudeten-Duitsers de meest vervolgte minderheid in Tsjechoslowakije zijn. Hij wil alleen de Duitssprekende Sudetengewesten en hij heeft totaal geen belang bij de barbaarse Tsjechen, beweert hij aanvankelijk veinzend. Een half jaar later echter verovert hij toch de rest van Tsjechië. Zijn bewering om alleen Duitssprekende bevolkingsgroepen op te nemen in zijn Groot Duitsland, heeft hij door de inval in het Tsjechisch sprekende gedeelte van het land geschonden. Voor de internationale gemeenschap is hij te ver gegaan.

De vader van Else speelt in het dorpscafé met een paar vrienden een potje skaat, maar veel wordt er niet gekaart, want na elk spel blijven de kaarten lang op tafel liggen. Wat bedoelt Hitler met meer 'Lebensraum' voor de Duitsers? Waarom verovert hij niet alleen het Duitssprekende gedeelte van Tsjechië, maar ook de rest van het land? Er gaan geruchten dat Hitler niet te stoppen is, want hij wil Duitsland nog groter maken. Het kaartploegje vraagt zich af of Hitler een inval in Polen op de agenda heeft staan. Waarom houden Engeland en Frankrijk zich stil? De internationale gemeenschap maakt het Hitler wel heel gemakkelijk. Er is geen enkele regeringsleider die zegt 'stop, tot hier en niet verder'. Robert Göbel en zijn kaartmaten begrijpen best dat Hitler alle Duitsers in zijn rijk wil opnemen, maar nu is hij te ver gegaan. Karl, een oudere kalende man aan de bar, roept door het café dat hij gehoord heeft dat in Tsjechië de Duitse nazitroepen juichend zijn binnengehaald. Er is helemaal geen verzet geweest. Ze noemen het een 'Bloemenoorlog', want overal werden de Duitse soldaten feestelijk begroet. Zijn het geruchten? Er gaat heel wat bier door de kelen en er wordt nog druk en lang gepraat in de dorpskerk. Ten slotte vraagt Robert de rekening.

Wanneer hij naar huis slentert, hoort hij op het dorpsplein dat Hitler het oosten van Silezië terug wil veroveren. Dit gebied, Opper-Silezië, was bij het Verdrag van Versailles van Duitsland afgenomen en bij Polen ingelijfd. De meningen hierover zijn bij de dorpingen verdeeld, maar uiteindelijk vinden de meesten het toch een goede zaak. Opper-Silezië hoort gewoon bij Duitsland. Robert heeft bij thuiskomst heel wat te vertellen aan Emilie en zijn kinderen. Ook in zijn gezin wordt verschillend gedacht. Else heeft een duidelijke mening: dat Hitler Sudetenland verovert, vindt ze prima, want daar wonen immers veel Duitsers, maar om heel Tsjechië te bezetten, dat gaat haar echt te ver. Dat hij Opper-Silezië wil annexeren dat vindt ze acceptabel. Tot dan toe reageerde de

internationale gemeenschap alleen met diplomatiek geschat. Hitler wist de regeringsleiders te paaien met mooie praatjes en hij wist ze te overtuigen dat er overal brutale grensvorvallen waren en dat de Duitsers vernederd werden door de Tsjechen en de Polen.

Hitler maakte de regeringsleiders van Engeland en Frankrijk duidelijk dat beledigingen van Duitsers niet geaccepteerd zouden worden. Elke keer ging Hitler een stapje verder in de verovering van landen en wist hij Engeland en Frankrijk te overtuigen. Toen hij niet alleen Opper-Silezië veroverde, maar ook de rest van Polen in bezit nam, was dit voor de internationale gemeenschap een stap te ver. In september 1939 verklaarden Engeland en Frankrijk de oorlog aan Duitsland, twee dagen na de inval in Polen door Hitler. De vraag zal altijd blijven: waarom vonden Engeland en Frankrijk pas na deze inval in Polen dat Hitler te ver ging met de annexaties?

Synagoge in Breslau, 1872-1938 *2)

De ouders van Else Göbel houden niet van politiek. Robert hoort wel eens wat op straat of in de kroeg en wil dan graag meepraten. Ze lezen nauwelijks een krant en ze vinden dat uit de radio alleen maar gekleurde informatie komt. Robert hoort dat Adolf Hitler allerlei gefingeerde grensincidenten heeft gebruikt om hem een vrijbrief te geven Polen te veroveren. Had hij niet hetzelfde trucje uitgehaald bij Tsjechië? Else komt thuis met het bericht dat overal in het land synagogen in brand zijn gestoken en ruiten van Joodse winkeliers ingegooid zijn.

In de nacht van 9 op 10 november 1938 zijn in Duitsland en Oostenrijk Joden aangevallen en hun eigendommen vernield op initiatief van de Bruinhemden. Honderden synagogen zijn in vlammen opgegaan. Velen spreken er schande van dat de schitterende synagoge in Breslau in de Kristalnacht is aangestoken. Slechts

de smeedijzersen omheining is bewaard gebleven. De grote vertrouwde Joodse gemeenschap in de stad zal in de komende jaren volledig geëlimineerd worden.

Deze ‘Kristalnacht’ schokt de hele wereld. Er worden onschuldige Joden op straat aangevallen en afgetuigd. De meeste dorpelingen hebben geen idee van de rassentheorieën van Hitler of zijn geplande Jodenvervolgingen. Elses ouders luisteren zeker ook met afschuw naar de toespraken van de Führer die steeds agressiever overkomen. In het hele dorp gaan geruchten van mensen die de ‘Wochenschau’, het weekoverzicht, in de bioscoop hebben gezien. Velen weten niet dat er vertekende beelden getoond worden van Polen die Duitsers vermoorden. Anderen kunnen niet geloven dat de Opper-Sileziërs zomaar Duitsers ombrengen. De verhoudingen zijn toch altijd goed geweest? Robert raakt echt in de war door al die tegenstrijdige berichten. Else hoort op het werk dat er gepraat wordt over de oorlog die Hitler wel moest beginnen na de vele grensincidenten. Er wordt zelfs beweerd dat Hitler geen keus had. Het staat toch nadrukkelijk in de Silezische krant: ‘De Polen willen oorlog’. Robert heeft het ook gehoord: op verschillende plaatsen zijn de Polen zomaar de Duitse grens overgestoken, hebben ze de douane bedreigd en is er bewust sabotage gepleegd. Hitler zegt dat er zeker veertig incidenten zijn geweest langs de grens, waarvan drie zeer ernstige met schietpartijen. Dat kan Hitler toch niet verzonnen hebben? Hoe durven ze de grootmoedige, vredelievende voorstellen van de Führer af te wijzen! In het café en in de huishoudens gaat het er soms fel aan toe, voor- of tegenstander van Hitler.

Oorlog in Silezië

Na allerlei gefingeerde grensconflicten valt het Duitse leger op 1 september 1939, een datum die voor de Führer al lang vaststond, Polen binnen en wordt Opper-Silezië weer herenigd en tot één Duitse provincie ‘Silezië’ verklaard. Na de inval in Polen wordt door de internationale gemeenschap de oorlog verklaard aan Duitsland.

De ouders van Else hebben het ook gehoord en het is te zien geweest in de bioscoop bij de ‘Wochenschau’. De meesten vinden het terecht dat het oosten van Silezië weer terug is gekomen bij Duitsland. Dit gebied was Duitsland immers ontnomen bij het Verdrag van Versailles. De hoofdplaats Katowice met haar omgeving is een rijk industriegebied en voor Hitler een ideaal gebied om zijn wapenindustrie verder uit te kunnen breiden. Hij had een half jaar eerder de wapenfabrieken van Tsjechië in handen gekregen en nu dus ook die van Polen.

In Gleiwitz (Gliwice) is de oorlog in Polen begonnen. In deze plaats staat een klein radio-zendstationnetje. Dit gedeelte van Silezië, Opper-Silezië genoemd, was tegen de wil van Duitsland in 1922 Pools gebied geworden. Vanuit dit radiostation worden al jarenlang regelmatig nationaalsocialistische berichten verstuurd, omdat in dit gebied veel Duitsers wonen. De veiligheidsdienst van

Hitler bedacht een list om een smoes te hebben voor een inval in Polen. Een groepje SS'ers heeft zich verkleed als Poolse burgers en valt op 31 augustus 1939 dit station binnen. Hitler laat overal rondbazuinen: 'Het zijn 'Polen' die een uitzending willen verhinderen!' Hitler dikte dit incident flink aan en verklaart het tot een oorlogsverklaring aan het Duitse Rijk. Hij heeft daarmee een voorwendsel gecreëerd om het Poolse Opper-Silezië binnen te vallen.

Half september valt de Sovjet-Unie van de andere kant Oost-Polen binnen. Binnen veertien dagen is het Poolse land helemaal onder de voet gelopen door het Duitse en Russische leger. Het is precies zo gegaan als Hitler en Stalin bekonkeld hebben. Op deze manier hebben ze samen een nieuwe Duits-Russische grens getrokken. De aanvallen gaan verder wanneer de overmoedige Hitler het Westen van Europa binnentrekt en daarna ook nog een oorlog met Rusland begint! Dit laatste was helemaal een raadsel voor de gewone sterveling. Hij had toch een verbond met Stalin gesloten, 'het Molotov-Ribbentroppact', waarin de twee staatslieden beloofden elkaar niet aan te vallen? Wie begrijpt Hitler nog? Iedereen roept: 'Wat mankeert die man? Wat is er met zijn legerleiding? Waarom zijn de generaals steeds blind akkoord gegaan of durven ze de Führer niet tegen te spreken?'

De annexatiehonger van Hitler is niet meer te stillen. Het offensief verloopt uitzonderlijk snel. De goed toegeruste grondtroepen, versterkt door de luchtmacht, zijn superieur aan het Poolse leger. De bezetting gaat gepaard met een verschrikkelijke agressie tegen de bevolking. Wat een haat is er tegen de Polen. Hitler heeft veel soldaten nodig en alle jongemannen worden opgeroepen voor zijn Wehrmacht. Veel Duitsers willen maar wat graag voor hun leider vechten. Voor de broer van Else, Hermann, is het te laat om opgeroepen te worden. Hij overlijdt aan TBC in 1938, nog maar 24 jaar oud. Robert en Emilie treuren om hun enige zoon en ook Else heeft veel verdriet om haar lievelingsbroer.

Wanneer de oorlog uitbreekt en iedere man opgeroepen wordt, heeft dat grote gevolgen voor de achterblijvende vrouwen. Zij worden in het dagelijks leven bij allerlei klussen extra ingezet. Meisjes worden verplicht de boeren te helpen bij de oogst. Jongens en vrouwen worden gedwongen dienst te nemen in de Rijksarbeidsdienst. Het is geen vrijwilligheid meer, zoals bij Else Göbel nog het geval was. Vaak was de taak van de vrouwen om het leger van voedsel en munitie te voorzien. Ze kregen nu opdrachten om vliegvelden en wegen te repareren. In Silezië wordt de afdeling van de Rijksarbeidsdienst waar Else werkt, overgeplaatst naar Czernia Zdrój in het IJzergebergte. Dit gebergte ligt op de grens tussen Tsjechië en het huidige Polen. Dit Duits-Silezische gebied ligt ver van oorlogshandelingen. Het is het kleinste gebergte van Tsjechië en gaat aan de oostkant bijna ongemerkt over in het Reuzengebergte. Voor Else is het een prachtig gebied om te mogen werken en in de weinig vrije tijd geniet ze van de schitterende natuur en de oorlog lijkt aan haar voorbij te gaan. Maar na een paar